

FIKRLASH JARAYONI NOYOB HODISA SIFATIDA. INNOVATSIYALARNING O'RNII

Iskanderova Sayyora Abdubasidovna

Toshkent Amaliy fanlar universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7930118>

ARTICLE INFO

Received: 01st April 2023

Accepted: 14th April 2023

Online: 25th April 2023

KEY WORDS

Tafakkur, ijodiy fikrlash,
psixologiya, kognitiv jarayon,
aqliy jarayon.

ABSTRACT

Ushbu maqolada "fikrlash" tushunchasiga aniqlik kiritiladi. Kognitiv faoliyatning eng yuqori shakli sifatida tafakkurning asosiy ta'riflari alohida ajratilgan. "Tafakkur", "ijodiy tafakkur" tushunchalarining mohiyati ochib beriladi.

Kirish. Insonning atrofdagi dunyodan olgan ma'lumotlari odamga ob'ektning nafaqat tashqi, balki ichki tomonini ham aks ettirishga, ob'ektlarni o'zlari yo'q bo'lganda tasvirlashga, ularning vaqt o'tishi bilan o'zgarishini oldindan bilishga, o'ylash bilan shoshilishga imkon beradi. Cheksiz masofalar va mikrokosmos. Bularning barchasi fikrlash jarayoni tufayli mumkin [4].

Yetakchi jarayonlardan biri fikrlashdir. Bu nafaqat umumlashtirilgan, balki vositalashgan bilish jarayonidir, ya'ni fikrlash jarayonida uni vositachilik qilish uchun qo'shimcha vositalar qo'llaniladi [1]. Temir yog'ochdan qattiqroq ekanligini tushunish uchun ularni bir-biri bilan solishtirish kerak. Xuddi shu tarzda, suvga va yog'och blokga qarab, qaysi biri og'irroq ekanligini aniqlashimiz mumkin. Buning uchun suvga blok tashlab, uning cho'kishini yoki suzishini ko'rishimiz kerak, ya'ni daraxtning og'irligini bilvosita suv bilan solishtirish orqali aniqlaymiz. Uning qattiqligi temir bolta yordamida tekshiriladi, u yog'ochni kesadi, u bilan aloqa qilganda shisha parchalanadi. Bu bizga shisha mo'rtroq, temir esa qattiqdan qattiqroq ekanligini tushunish imkonini beradi.

Bu misoldan, bundan tashqari, birinchi mehnat qurollari (bolta, pichoq, omoch va boshqalar) ayni paytda birinchi tafakkur qurollari bo'lganligi, chunki ular yordamida narsalar o'rtaqidagi munosabatlar o'rnatilgan va tekshirilgan. Bu asboblarning birinchi mavhumlik edi, chunki, masalan, boltani shisha yoki loydan emas, balki temir yoki po'latdan yasash mumkin, degan bayonot allaqachon kimdir tomonidan to'plangan to'g'ridan-to'g'ri tajribadan mavhumlashtirilgan fikrlashning umumlashtirilgan natijasini o'z ichiga oladi. Bu tajriba keyingi avlodlarga ham shaxs, ham shu jamiyat madaniyati ongining mazmunini tashkil etuvchi vositalar shaklida ham, so'z shaklida ham o'tadi. Bu turli vaziyatlardagi xatti-harakatlar namunalarini, mehnat faoliyati, muloqot me'yorlari, san'at asarlari qahramonlari individual umumlashtirishlarni tasdiqlaydi va mantiq kabi turli xil fikrlash turlarida

individual tajribani ob'ektivlashtirishga yordam beradigan transpersonal tajriba bo'lib xizmat qiladi [2, 3].

Biz insonni aqlli hayvon deymiz va an'anaviy intellektualizm vakillari hayvonlarning aqldan butunlay mahrum ekanligini doimo alohida qat'iyat bilan ta'kidlab kelishgan. Biroq, aql nima ekanligini va fikrlash deb ataladigan o'ziga xos aqliy jarayon fikrlash bilan bir xil natijalarga olib kelishi mumkin bo'lgan bir qator fikrlardan qanday farq qilishini aniqlash oson emas [5, 6].

Bir-biri bilan bog'langan tasvirlar zanjiridan iborat bo'lgan aqliy jarayonlarning aksariyati yuqori hayvonlarda ko'rinadigan tushdagi tasvirlarning o'z-o'zidan o'zgarishiga o'xshash narsadir. Ammo bunday fikrlash tarzi ham nazariy va amaliy asosli xulosalarga olib keladi. Bunday fikrlash jarayonida atamalar o'rtasidagi bog'liqlik yoki "qo'shnilik" yoki "o'xshashlik" bilan ifodalanadi va bu bog'lanishning ikkala turi birlashganda, bizning fikrlashimiz juda mos kelmaydigan bo'lishi mumkin emas. Umuman olganda, bunday samarasiz fikrlashda bir-biri bilan birlashtirilgan atamalar mavhumlikni emas, balki aniq empirik tasvirlarni ifodalaydi. Botayotgan quyosh bizda o'tgan yozda biz uni ko'rgan kema kemasi tasvirini, sayohatdagi hamrohlarni, portga kelishni va hokazolarni uyg'otishi mumkin va xuddi shu quyosh botishi tasviri bizni quyosh haqida o'ylashga majbur qilishi mumkin. afsonalar, Gerkules va Gekorning dafn marosimi, Gomerning o'qlari, u yoza oladimi yoki yo'qmi, yunon alifbosi haqida va hokazo.

Agar tafakkurimizda qo'shnilik bo'yicha oddiy uyushmalar ustunlik qilsa, demak, biz nasriy fikrga egamiz, agar o'xshashlik va qo'shnilik bo'yicha g'ayrioddiy assotsiatsiyalar ko'pincha ma'lum bir shaxsda beixtiyor paydo bo'ladigan bo'lsa, biz uni fantaziya, she'riy iste'dod, zukkolik bilan iste'dodli deb ataymiz [7, 8].

Bularning barchasida bizning aqliy jarayonlarimiz juda oqilona bo'lishi mumkin, ammo ular bu erda so'zning qat'iy ma'nosida fikrlashni anglatmaydi. Fikrlashda, xulosalar aniq bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular oddiy assotsiatsiyalar bilan bog'langan fikrlar zanjirida bo'lgani kabi, boshqa aniq tasvirlar bilan bevosita chaqirilmaydi [9, 10]. Bu aniq xulosalar oldingi konkret obrazlar bilan oraliq bosqichlar, umumiy, mavhum belgilar orqali bog'lanadi, biz ularni tajribadan aniq ajratib turamiz va maxsus tahlilga tortiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'tmish tajribasining muayyan tasvirini boshqasi yordamida uyg'otishdan iborat bo'lgan oddiy psixik jarayonlar bilan de-fakto so'zining qat'iy ma'nosida fikrlash o'rtasidagi katta farq shundan iboratki, empirik psixik jarayonlar faqat reproduktiv, tafakkur esa mahsuldordir. Mutafakkir o'zi hech qachon ko'rmagan va hech narsa eshitmagan aniq ma'lumotlar bilan aloqaga chiqqan holda, bir oz vaqt o'tgach, agar unda fikrlash qobiliyati chindan ham zo'r bo'lsa, bu ma'lumotlardan shunday xulosaga kelishi mumkin bo'ladi. uning ushbu sohadagi nodonligini butunlay yumshatadi. Fikrlash bizga kutilmagan vaziyatlarda yordam beradi, bunda bizning barcha oddiy "assotsiativ donoligimiz" va biz hayvonlar bilan bo'lgan "tarbiyamiz" kuchsiz bo'lib qoladi [11, 12].

Fikrlash eng yuqori kognitiv jarayondir. Bu shaxsning voqelikni ijodiy aks ettirish shakli bo'lib, voqelikning o'zida ham, sub'yektda ham ma'lum bir vaqtda mavjud bo'lmagan natijani keltirib chiqaradi. Inson tafakkurini (quyi shakllarida u hayvonlarda ham uchraydi) mavjud g'oyalarning ijodiy o'zgarishi sifatida ham tushunilishi mumkin.

Fikrlashning boshqa psixologik jarayonlardan farqi ham shundan iboratki, u doimo muammoli vaziyatning mavjudligi va bu vazifa qo'yilgan sharoitlarning faol o'zgarishi bilan bog'liq. Tafakkur idrokdan farqli ravishda berilgan sezgi chegarasidan tashqariga chiqadi, bilim chegaralarini kengaytiradi. Sensor ma'lumotlarga asoslangan fikrlashda ma'lum nazariy va amaliy xulosalar chiqariladi [13, 14]. U borliqni nafaqat alohida narsalar, hodisalar va ularning xususiyatlari shaklida aks ettiradi, balki ular o'rtasida mavjud bo'lgan, ko'pincha, bevosita, shaxsning idrok etishida berilmaydigan aloqalarni ham belgilaydi. Narsa va hodisalarning xossalari, ular orasidagi bog'lanishlar tafakkurda umumlashgan shaklda, qonunlar, borliqlar shaklida namoyon bo'ladi.

Amalda tafakkur alohida psixik jarayon sifatida mavjud emas, u boshqa barcha bilish jarayonlarida: idrokda, diqqatda, tasavvurda, xotirada, nutqda ko'rinmas holda mavjud. Bu jarayonlarning yuqori shakllari, albatta, fikrlash bilan bog'liq bo'lib, uning ushbu bilish jarayonlarida ishtirok etish darajasi ularning rivojlanish darajasini belgilaydi.

Tafakkur - g'oyalar harakati, narsalarning mohiyatini ochish. Uning natijasi tasvir emas, balki qandaydir fikr, g'oyadir. Tafakkurning o'ziga xos natijasi kontseptsiya bo'lishi mumkin - ob'ektlar sinfini ularning eng umumiy va muhim belgilarida umumlashtirilgan aks ettirish.

Fikrlash aqliy va amaliy faoliyatning alohida turi bo'lib, unga kiritilgan yo'naltiruvchi-tadqiqot, o'zgartiruvchi va kognitiv xarakterdagi harakatlar va operatsiyalar tizimini o'z ichiga oladi [15, 16].

Fikrlash eng yuqori kognitiv jarayondir. Bu shaxsning voqelikni ijodiy aks ettirish shakli bo'lib, voqelikning o'zida ham, sub'yektda ham ma'lum bir vaqtda mavjud bo'lmagan natijani keltirib chiqaradi. Inson tafakkurini (eng quyi shakllarida u hayvonlarda ham uchraydi) xotiradagi g'oyalar va obrazlarning ijodiy o'zgarishi sifatida ham tushunilishi mumkin. Tafakkurning bilishning boshqa psixologik jarayonlaridan farqi shundaki, u doimo inson o'zini topadigan sharoitlarning faol o'zgarishi bilan bog'liq. Fikrlash har doim muammoni hal qilishga qaratilgan. Fikrlash jarayonida voqelikni maqsadli va maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirish amalga oshiriladi. Fikrlash aqliy va amaliy faoliyatning o'ziga xos turi bo'lib, unga kiritilgan transformativ va kognitiv xarakterdagi harakatlar va operatsiyalar tizimini o'z ichiga oladi [17, 18].

Har qanday fikrlash jarayoni o'zining ichki tuzilishiga ko'ra, muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan harakat yoki faoliyat aktidir. Bu vazifa shaxsning aqliy faoliyati uchun maqsadni o'z ichiga oladi. Subyektning aqliy harakati muayyan motivlardan kelib chiqadi [19, 20]. Fikrlash jarayonining boshlang'ich nuqtasi odatda muammoli vaziyat, ya'ni tayyor echimlar mavjud bo'lmagan vaziyatdir. Inson biror narsani tushunishi kerak bo'lganda o'ylay boshlaydi. Fikrlash odatda muammo yoki savol, hayrat yoki hayrat, qarama-qarshilik bilan boshlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. "Fikrlash" tushunchasiga turli xil ta'riflar mavjud. Fikrlash (S. L. Rubinshteyn ta'rifiga ko'ra) bilvosita - aloqalar, munosabatlar, vositachiliklarni ochishga va ob'ektiv voqelik haqidagi umumlashtirilgan bilimga asoslangan. S. L. Rubinshteynning fikricha, fikrlashning vazifasi haqiqiy bog'liqliklarga asoslangan muhim, zaruriy bog'lanishlarni aniqlash, ularni tasodifiy tasodiflardan muayyan vaziyatda qo'shnilik orqali ajratishdir. Barcha fikrlash umumlashmalarda sodir bo'ladi. U har doim individualdan

umumiyga va umumiydan individualga o'tadi. Tafakkur - tafakkur harakati, shaxsdan umumiyga va umumiydan individualga olib boradigan aloqani ochib beradi. K. K. Platonov va G. G. Golubevlar tafakkurni predmet va hodisalarning umumiy xususiyatlarini aks ettirish, ular orasidagi muntazam aloqalar va munosabatlarni topish jarayoni sifatida belgilaydilar. Boshqacha aytganda, tafakkur voqelikning umumlashgan va bilvosita aksidir.

Xulosa. Shunday qilib, ular fikrlashning asosiy xususiyatlarini belgilaydi: umumlashtirish va vositachilik. Umumlashtirish deganda, natijada odam turli ob'ektlardan olingan ko'p sonli ma'lumotlarni qayta ishlash va bu ob'ektlarning muhim belgilarini ixcham shaklda umumlashtirish natijasi bo'lgan axborotni oladi. Ikkinchi belgi - voqelikning bilvosita aks etishi - fikrlash analizatorlarga bevosita ta'sir qilmaydigan va faqat bilvosita belgilar orqali mavjud bo'lgan narsalarni aniqlash va tushunish imkonini beradi. Inson tafakkuri tushunchalar orqali yuzaga keladi, ularning har biri so'z, nutq orqali ifodalanadi. Kontseptsiya tafakkurning o'ziga xos mazmunidir. Tushuncha - bu ob'ekt to'g'risida uning ko'p yoki kamroq muhim ob'ektiv aloqalari va munosabatlarini ochishga asoslangan vositachilik va umumlashtirilgan bilim. Tushunchaning mavjudlik shakli so'zdir [5, b. 76].

Shunday qilib, fikrlash - bu yangi bilimlarni yaratish, shaxs tomonidan voqelikni ijodiy aks ettirish va o'zgartirishning faol shakli bo'lgan eng yuqori kognitiv jarayon.

References:

1. Grigorovich L.A. Pedagogika va psixologiya. - M., 2011. - b. 126.
2. Martsinkovskaya T. D. Umumiy psixologiya: darslik. talabalar uchun nafaqa. yuqoriroq darslik muassasalar. - M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2010. - p. 201-202.
3. Meshcheryakov B. G., Zinchenko V. P. Katta psixologik lug'at. — M.: OLMA PRESS Ta'lim, 2007. — 800-bet.
4. Umumiy psixologiya: Pedagogik ta'limning birinchi bosqichi uchun ma'ruzalar kursi / E. I. Rogov. - M.: Insonparvarlik. ed. markaz VLADOS, 2003, - p.262.
5. Rubinshteyn S. L. Umumiy psixologiya asoslari. - SPb., 1998. Umumiy psixologiyada o'quvchi: fikrlash psixologiyasi / Yu. B. Gippenreiter, V.V. Petuxov - M.: Talab bo'yicha kitob, 2013. - p. 305.
6. Салаева М.С., Ахмедова М.Психологик диагностика ва амалиёт. Ўқув қўлланма. 5811100 – Корхоналар сервиси (корхоналар турлари бўйича) таълими йўналишлари талабалари учун. –Т.:Фан ва технология. 2010, - 248 б.
7. Салаева М.С. ПСИХОЛОГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАЗМУНИ, ШАКЛ ВА УСЛУБЛАРИ / «Наука, просвещение и культура в системе непрерывного образования: проблемы и решения по реализации государственной программы «Год развития науки, просвещения и цифровой экономики» Материалы научно-практической конференции, посвященной Году внимания и заботы о старшем поколении. Филиал МГУ имени В.М.Ломоносова. 15-16 апреля 2020 года. Том X. IV часть, 5 секция. –С.118-122.
8. Салаева М.С. О личностном характере проблемы профессионального сознания / «Узлуксиз таълим тизимида маънавий-касбий баркамол шахс тарбияси» Республика илмий-назарий конференция, ГулДУ. 2007 йил 16-17-ноябрь. –Б. 208-209.

9. Салаева М.С., Халилова Ш.Т. Ўспиринларда креатив фикрлашни ривожлантиришнинг психологик жиҳатлари / “Психологияни ўқитишда замонавий инновацион ёндашув: психологлар фаолиятини ташкил этишда илғор технологиялар” номли Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. Низомий номидаги ТДПУ “Психология” ўқув-илмий маркази. 2019 йил 24 декабрь. – Б.13-16.
10. Salayeva, M. S., & Abduhakimova, M. (2023). Psixodiagnostik tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonidagi muammolar // *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(1), 69–79. Retrieved from <https://academicsresearch.com/index.php/rnsr/article/view/1470>
11. Salayeva M.S., Mashkurova M.S. (PP2201U-guruh)- 09Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash jarayonida psixologik bilimlarning zarurati / “XXI asr шахс тараққиёти: муаммо ва ечимлар” мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь.
12. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixik rivojlanishiga ta'siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - В.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6
13. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>
14. Salayeva M.S., Shayunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / “Халқ таълими соҳаси бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари” мавзусида Республика илмий-амалий анжумани материаллари. 14-декабрь 2022 йил. - Б.64-71
15. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
16. Салаева М.С., Павлова М.В. Роль арттерапии в образовательном процессе // Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск №22 (том 5) (январь, 2022). - С.1099-1103. https://www.mpcareer.ru/files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdf
17. Салаева М.С., Павлова М.В. Формирование позитивных эмоциональных состояний студентов средствами арттерапии / “Ta'lim tizimida innovatsiya, integratsiya va yangi texnologiyalar” mavzusidagi 1-Respublika ilmiy anjumani materiallari to'plami Namangan davlat universiteti. Elektron to'plam. 2022-yil. - B.3-15.
18. Salaeva M.S., Djumabayeva M. PSIXOLOGLAR FAOLIYATIDA BOLALAR SALOMATLIGINI SAQLOVCHI VA SHAXSINI RIVOJLANTIRUVCHI RAQAMLI MANBALAR KOLLEKSIYALARINI ISHLAB CHIQISH ZARURIYATI / "Мактабгача таълимда давлат ва нодавлат секторини

ривожлантириш: янги шакллар ва таълим мазмуни" мавзусидаги Халқаро онлайн конференция / Низомий номидаги ТДПУ. - Тошкент. 2020 йил 13 май.– Электрон тўплам. - Б.303-305.

19. Salaeva M.S. Psychological conditions for personal and professional development of future teachers. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P.231-233.

20. Salaeva M.S., Koshnazarova M.A., Abdukodirov G., Radjabova D.A. Professionalism of the Teacher as a Pedagogical Credo in the Age of Innovation // SPECIALUSIS UGDYMAS / SPECIAL EDUCATION 2022 1(43). Pp. 10571 – 10576.

<https://www.sumc.lt/index.php/se/article/view/1637>

21. Salayeva M.S., Shayunusova F.S. (2023). CONTENT, FORMS, METHODS AND TOOLS OF ORGANIZING INTEGRATED LESSONS IN PRIMARY EDUCATION. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7802799>